

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

מאמר זה מוקדש לעילוי נשמתו של נפש יקרה
עולה תמימה התייל הקדוש יהוקאל קזרא
בצלאל ז"ל הי"ד תלמיד ישיבת "מרכז הרב",
שנפל במילוי שליחות קדושה במלחמת ההת-
שה בבואו להכשיר את מעוזי התעלה בגזרה
המרכזית, לחג הפסח תש"ל. ועלה בלהב של
מסירות נפש על מזבח התורה העם והמדינה.
נר נשמתו יאיר לעד.

אחת הבעיות ההלכתיות המסובכות ביותר בכל הנוגע למצוות התלויות בארץ,
היא קביעת גבולות הארץ המקודשת לחיוב תרומות ומעשרות ולאיסורי שמיטה.
ביחוד חשובה לנו כיום לאחר מלחמת ששת הימים, כאשר זכינו בעזרת אלקי
מערכות ישראל לשחרר כמעט את כל א"י מעבר לירדן מערבה והבעיה הראשית
היא מה דינם של השטחים המשוחררים שתחת הממשל הצבאי. אותם האזורים
המשוחררים שלא נכללו בקדושת עולי בבל אבל היו בכיבוש עולי מצרים. והרי
באופן פורמלי מבחינת החוק החילוני אין חוקת מדינת ישראל חלה על אזורים
אלה. השטחים הללו מתנהלים בינתיים לפי החוק המקובל בעולם ביחס לאזורים
כבושים. הבעיה היא אם מבחינת ההלכה היהודית נחשבים גם אזורים אלה שתחת
הממשל הצבאי כאזורים משוחררים לכל דבר, והם נידונים כחלק אינטגרלי של
ארץ ישראל המקודשת והמובטחת מפי הגבורה.

הבעיה היא אם מבחינת עקרונית, יש בכח השחרור של צה"ל לקדש את
השטחים שנתקדשו בקדושה ראשונה של עולי מצרים בימי יהושע בן נון ולא
נתקדשו בקדושה שניה של עולי בבל, כי ההלכה קובעת בזה שקדושה ראשונה
של עולי מצרים קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כמבואר ברמב"ם בפ"א
מהל' תרומות הל' ה': כל שהחזיקו עולי מצרים ונתקדש קדושה ראשונה, כיון
שגלו בטלו קדושתו, שקדושה ראשונה לפי שהיתה מפני הכיבוש בלבד קדשה
לשעתה ולא קדשה לעתיד לבוא. כיון שעלו בני הגולה והחזיקו במקצת הארץ
קדושה קדושה שנייה העומדת לעולם, לשעתה ולעתיד לבוא עכ"ל. אמנם אין
זו נוגעת למעשה כמו שיתבאר להלן, שגם בימי הבית השני בכיבוש עולי בבל
הניחו בכונה את השטחים הללו ללא קידוש כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית,
אבל יש לברר בעיה זו של קדושת הארץ מבחינת ההלכה.

והנה ביתר הרחבה כתב הרמב"ם בפ"ו מהל' בית הבחירה הל' ט"ו, ולמה אני
אומר במקדש וירושלים קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבוא ובקדושת שאר א"י
לענין שביעית ומעשרות וכיוצא בהן לא קדשה לעתיד לבוא, לפי שקדושת המקדש

וירושלים, מפני השכינה, ושכינה אינה בטלה וכו', אבל חיוב הארץ בשביעית ובמעשרות אינו אלא מפני שהוא כיבוש רבים, וכיון שגלקחה הארץ מידיתם בטל הכבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית. שהרי אינה מארץ ישראל, ומוסיף הרמב"ם ואומר: וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש, אלא בחוקה שהחזיקו בה. ולפיכך כל מקום שהחזיקו בה עולי בבל ונתקדשה בקדושת עזרא השנייה, הוא מקודש היום ואע"פ שגלקחה הארץ ממנו וחייב בשביעית ובמעשרות על הדרך שביארנו בהלכות תרומות עכ"ל הרמב"ם.

האם גבול עולי מצרים נשאר חייב במצוות התלויות בארץ מדרבנן? אע"פ שמהרמב"ם יוצא במפורש שהאזור שהיה בכיבוש עולי מצרים ולא נכלל בחזקת עולי בבל נשאר פטור מן התרומות ומן המעשרות ומשביעית, כמו שהיה לאחר שגלקחה הארץ מידיתם שהרי לא נתקדש בחזקת עולי בבל, אין זה אלא מן התורה, שהרי לענין תרומות ומעשרות מדרבנן, מסיים הרמב"ם במפורש בפ"א מהל' תרומות הל"ה הנ"ל: "והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים, ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומות והמעשרות, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, משמע שמ"מ נשארו חייבים מדרבנן בתרומות ומעשרות.

ולשיטת הרמב"ם בפ"א מהל' תרומות הל' כ"ו שסובר כי גם בתחום א"י המקודש של עולי בבל התרומה בזמן הזה, ואפילו במקום שהחזיקו עולי בבל ואפי' בימי עזרא אינה מן התורה, אלא מדבריהם שאין לך תרומה של תורה אלא בא"י בלבד, ובזמן שכל ישראל שם שנאמר כי תבואו, ביאת כלכם כשהיו בירושלם ראשונה וכמו שהן עתידין לחזור בירושלם שלישית, לא כשהיו בירושלם שנייה שהיתה בימי עזרא שהיתה ביאת מקצתן ולפיכך לא חייבה אותן מן התורה, והוסיף שם הרמב"ם: וכן יראה לי שהוא הדין במעשרות שאין חייבין בזמן הזה אלא מדבריהם כתרומה.

יוצא לכאורה שאין כלל הבדל בזמן הזה בלאו הכי לענין חיוב תרומות ומעשרות בין התחום המקודש של עולי בבל, לבין תחום עולי מצרים שלא נתקדש לעתיד לבוא. מאחר שגם בתחום עולי מצרים בלבד ג"כ חייבים בתרומות ומעשרות מדרבנן, יוצא ששני האיזורים גם יחד אינם חייבין בתרומות ומעשרות מן התורה, ושניהם כאחד נשארו חייבים מדרבנן. (ועי' בספר חדושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם בפ"ב מהל' שמיטה ויובל הל' ט"ז).

ברם ההבדל ההלכתי תגדול הוא ביחס להלכות שמיטה. שהמשנה במס' שביעית פ"ו הל"א מפורש "שלש ארצות לשביעית כל שהחזיקו עולי בבל מארץ ישראל עד כזיב לא נאכל ולא נעבד, כל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנחר ועד אמנה, נאכל, אבל לא נעבד, מן הנחר ומאמנה ולפנים נאכל ונעבד" עכ"ל המשנה לפי הנוסח שבירושלמי.

וכן כתב הרמב"ם בפ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כ"ו, כל שהחזיקו בו עולי

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

בבל עד כזיב אסור בעבודה, וכל הספיחין שצומחין בו אסורין באכילה, וכל שלא חזיקו בו אלא עולי מצרים בלבד, שהוא מכזיב ועד הנהר ועד אמנה, אע"פ שהוא אסור בעבודה בשביעית, הספיחין שצומחין בו מותרים באכילה, ומהנהר ומאמנה והלאה מותר בעבודה בשביעית.

לפי"ז יש לעיין ביחס לשטחים המשוחררים החדשים, שהיו כלולים באיזור כיבוש עולי מצרים ולא בקדושת עולי בבל, מה דינם כיום לענין שמיטה, האם הכיבוש של צה"ל שהיה על דעת העם והממשלה בכחו היה להלכה להחזיר את קדושת האיזורים הללו לקדושה ראשונה של עולי בבל מאחר שהיה זה כיבוש רבים. ונמצא שכיום אין הבדל בין כיבוש עולי מצרים לחזקת עולי בבל, ושני האזורים כאחד קדושתם שוה לענין תרומות ומעשרות, וגם לענין איסור שמיטה. ששני האזורים גם יחד לא נאכל ולא נעבד. מאחר שבחורבן הבית הראשון פקעה קדושת הארץ של עולי מצרים משום שהיתה בגלל הכיבוש וכשבטל הכיבוש בטלה הקדושה. כמו שכתב הרמב"ם "וכיון שנלקחה הארץ מידיתם בטל הכיבוש". ומאחר שכעת חזרה הארץ לידינו ע"י כיבוש של רבים, שמא חזרה קדושת הארץ כולה גם לאיזור עולי מצרים.

ברם כנ"ל שאלה זו אינה קימת למעשה מאחר שאמרו שאבותינו בימי הבית השני הניחו את כל האזור שכבשו עולי מצרים ולא רצו עולי בבל לכבשו ע"מ לקדשו כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית משמע בין לפי רש"י ובין לפירוש הרמב"ם שבכוונה הניחום כך במצב מיוחד לענין חיוב בתרומה ולענין פטור משמיטה כמו שיתבאר להלן לפי הרמב"ם. ולפי רש"י הוא הדין כעת גם אם כיבוש צה"ל בכחו לקדש את הארץ ככיבוש רבים חייבים אנו להניחם כמו שהיו בימי הבית השני כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית.

לשיטת רש"י אין כלל איסור שמיטה בגבול עולי מצרים

והנה ביחס למשנה במס' שביעית פ"ז דלעיל, יש לעיין בדברי רש"י במסכת יבמות דף ט"ז א'. על סוגית הגמ' שם: הרבה כרכים כבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל וקדושה ראשונה קדשה לשעתה ולא קדשה לעתיד לבא, וכתב רש"י שם בד"ה "וקדושה ראשונה": דבימי יהושע קדשה לשעתה ולא לעתיד הלאה - ע"פ שם בתנ"ך שביעית שיסמכו עליהן עניים לשכור עצמן לחרוש ולקצור ועוד ליטול לקט שכחה ופיאה ומעשר עני עכ"ל. ודברי רש"י תמוהים עד מאוד שהרי מפורש במשנה דלעיל במס' שביעית שכל שהחזיקו עולי מצרים מכזיב ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד. כלומר שלמרות שקדושת עולי מצרים פקעה ולא קדשה לעתיד לבא מ"מ אסור לחרוש שם ולזרוע, ורק אין שם איסור ספיחין, כמוש"כ הרמב"ם ואיך כתב רש"י שכל שלא נתקדשה בקדושת עולי בבל מותר לחרוש ולזרוע בשמיטה.

וכן כתב רש"י במסכת חולין דף י' א' לענין בית שאן ובנותיה, הרבה כרכים

כבשו עולי מצרים וקדשום בקדושת הארץ, ולא כבשום עולי בבל לקדשה בשניה, ולכך לא כבשום דקסברי הואיל ותורתו הותרו, דקדושה ראשונה בטלה דכי קדשה יהושע לשעתה קדשה ולא לעתיד לבא כשגלו בימי גבוכדנצר, ולא רצו להחזיר קדושתה, כדי שיהא מותר לחרוש ולזרוע שם בשביעית שאין גזירה בחו"ל, ויסמכו עליהם עניים ליטול לקט שכתה ופיאה ומעשר עני ובית שאן מהן היתה וכו', עכ"ל. ותמוה איך יענה רש"י על המשנה במסכת שביעית הנ"ל, שבאזור עולי מצרים נאכל אבל לא נעבד.

וזכורני שכבר עמד על תמיהה זו שבדברי רש"י בתשובות רבנו ישעיה הזקן מטראגני ז"ל. וכן המל"מ בפ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כ"ז עיי"ש. ויש ליישב את דברי רש"י ולומר שלא על כל המקומות של עולי מצרים נאמר כן במשנה בשביעית כי אם באזור אחד בלבד שהוא מכויב ועד הנהר ועד אמנה. ואין זה כולל את כל שטח עולי מצרים.

והנה גם בדברי הרמב"ם יש חילוקי דעות למרות שביד החזקה כתב שההיתר בגבול עולי מצרים הוא רק לענין הספיחין שמותרים באכילה, הרי בפירושו למשניות שביעית כתב לענין לא נאכל ולא נעבד שאסור לנו עבודת הארץ והיא ואם תעבד ע"י אחר אסור לאכול ממה שתוציא, ושומר נאכל אבל לא נעבד רוצה לומר שאינו מותר עבודתה ואם נעבדה יהיה כל הצומח בה נאכל בקדושת שביעית. ושומר נאכל ונעבד שמותרת עבודתה בשביעית והצומח בה יאכל בלא קדושת שביעית אלא כמו שיאכלו פירות כל שנה. עכ"ל.

לדעת הרמב"ם חלה קדושת שמיטה על פירות בגבול עולי מצרים נמצינו למדים מדבריו בפירוש המשניות שני חידושים ביחס לגבול עולי מצרים לענין שמיטה. (א) שלא הספיחין בלבד מותרים באכילה אלא גם הגורע באיסור מותר; (ב) שבכל זאת יש על הפירות ועל הצומח בגבול עולי מצרים קדושת שביעית ופירותיו נאכלים לפי דיני פירות שביעית.

וכבר עמד על שיטת הרמב"ם הו"מ במל"מ בפ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כ"ז הנ"ל, וכתב שם ונראה דלרבינו כל מה שתוציא הארץ בכבוש מצרים אינו נאכל לאחר ביעור. בין מה שתוציא בהיתר, כגון פירות האילן, או אם נעבדה בשביעית. דלרבינו פירות כבוש מצרים יש בו כל דין שביעית. אולם הר"ש בפירושו למס' שביעית הנ"ל כתב נאכל ולא נעבד, נאכל לאחר הביעור וקסבר קדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, ומ"מ לענין עבודתה החמירו דלא נעבד ודוקא במחובר אבל בתלוש עושין כמו בסוריא דבסמוך. דאי לא תימא הכי א"כ למני ד' ארצות לשביעית, דיש לסוריא דין לעצמה עכ"ל הר"ש. והמל"מ מסתפק לדעת הר"ש אם אין בכלל קדושת שביעית על אזור יוצאי מצרים ואפילו לפני זמן הביעור, או שמא רק לענין ביעור אין בהם קדושת שביעית ולא לענין שאר קדושת שביעית של הפירות בשמיטה עצמה.

והנה לדעת הרמב"ם בפירוש המשניות שרק לאיסור ספיחין שהוא מדרבנן אין

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

קדושת הארץ על גבול עולי מצרים, אבל שאר דיני שביעית חלים גם על הפירות שבתחום עולי מצרים, וממילא ברור שהפירות הם הפקר בשנת השמיטה, אלא שאיסור העבודה וגם קדושת השמיטה על הפירות אינו אלא מדרבנן, גם אם נאמר שבתחום עולי בבל שמיטה בזמן הזה דאורייתא, כמוש"כ הכ"מ לפי הרמב"ם מהל' שמיטה ויובל ועי' באור שמח פ"א מהל' שמיטה ויובל הל' יו"ד. מ"מ בתחום עולי מצרים בודאי שהכל מדרבנן בעלמא, כדמשמע מדברי הרמב"ם להדיא בפ"י מהל' בית הבחירה הג"ל שכתב: כיון שגלקחה הארץ מידיהם בטלה הכיבוש ונפטרה מן התורה ממעשרות ומשביעית שהרי אינה מן ארץ ישראל. וכ"כ הר"ש להדיא בפ"ו מ"א שם ומ"מ לענין עבודה החמירו דלא נעבד.

לפי זה תמוהים לכאורה דברי הרמב"ם בפ"א מהל' תרומות הל"ה הג"ל שכתב על תחום עולי מצרים: והניחו אותם המקומות שהחזיקו בהם עולי מצרים ולא החזיקו בהם עולי בבל כשהיו ולא פטרום מן התרומה והמעשרות כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. שאם נפרש את דברי הרמב"ם כפשוטם, יוצא שאין הפירות בשנת השמיטה הפקר בתחום עולי מצרים שהרי חייבים בתרומות ומעשרות שאם היו הפקר פטורים מתרו"מ, ועל פירות שמיטה יש פטור מיוחד מתרו"מ מטעם "והשביעית תשמטנה ונטשתה" כדמפורש בפאה מ"ח ובירושלמי שם. וברמב"ם בפ"ק מהל' מתנות עניים הל"ה. ואם אינם הפקר אין עליהם קדושת שביעית אפילו מדרבנן. שהרי גם הפקר מדרבנן פטור מתרו"מ כמפורש בירושלמי פאה פ"ה הל"א שאפילו הפקר משום קנס פטור מתרו"מ מטעם הפקר ב"ד הפקר, ויליף לה התם מחודש העיבור ועיי"ש במפרשים ובפירוש הגר"א.

ובשלמא לרש"י ביבמות ובחולין הג"ל, שכתבו שהתירו להם לחרוש ולזרע בשביעית ויסמכו עליהם עניים ליטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני, ניחא. שמכיוון שפטרו לארץ זו של עולי מצרים לגמרי מאיסור שמיטה חייבוה מדרבנן בתרו"מ כמו עמון ומואב ששנינו במס' ידים פ"ד מ"ג שחייבוה במעשר עני בשביעית שיהיו עניי ישראל נסמכים עליה. וכן פירש במס' חולין המאירי ז"ל. אבל לדעת הרמב"ם אי אפשר לפרש כן שהרי סובר שגם בתחום עולי מצרים חל קדושת שביעית על הפירות וממילא הם הפקר ופטורים מתרו"מ.

אמנם כבר פירשנו ששיטת רש"י וכן זו של המאירי אי אפשר להולמה בנקל, שהרי היא לכאורה נגד המשנה בשביעית האוסרת לעבוד בשמיטה בתחום עולי מצרים. אבל מ"מ באשר לפירוש עצמן אפשר לפרש כהר"ש, ולומר שאין על הפירות קדושת שביעית כלל אפילו לפני הביעור, ולכן חייבום בתרו"מ כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. אבל להרמב"ם אי אפשר לפרש כן.

וראיתי שכבר עמד על זה המל"מ בפ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כ"ז. והמל"מ הבין בבירור שכוונת הרמב"ם היא שגבול עולי מצרים חייבום בתרו"מ בשמיטה כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית כמו עמון ומואב ותמה על כך המל"מ בעצמו.

הזיקה בין קדושת שמיטה על הפירות להפקרם

וחשבתי לכאורה לפרש את דברי הרמב"ם בהל' תרומות הנ"ל שכוונתו לומר שמכיון שלא פטורים מן התרומה והמעשרות סימן שעדיין נשארה הארץ בקדושתה מדבריהם. לכן גם שמיטה נוהגת בה מדבריהם ופירותיה הפקר בשמיטה, ובשמיטה הרי כתוב "ואכלו אבינוני עמך" (שמות כ"ג י"א) וכמו"ש הרמב"ם בפ"ד מהל' שמיטה ויובל הל' כ"ד. (ועי' במל"מ בפ"ד מהלכות שמיטה ויובל הנ"ל שם רוצה לפרש מעין זה את הגמ').

ברם פירוש זה קשה מכמה טעמים (א) הלא בשביעית לפני הביעור בודאי שיד הכל שוין בפירות, עניים ועשירים אוכלים אותם בתורת הפקר, כמוש"כ הרמב"ם הנ"ל אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכל מקום שגאמר ואכלו אבינוני עמך. ויש לו להביא לחלק ביתו מעט כדרך שמביא מן ההפקר. ומפורש במכילתא פרשת משפטים פרשה כ': כשהפירות מרובים הכל אוכלים, כשהפירות מועטים לך ולעבדך ולאמתך, ור' יהודה בן בתירא אומר עד שלא הגיע שעת הביעור היו הכל מבערין אותה עניים ועשירים. הגיעה שעת הביעור מבערין אותה עניים ולא עשירים. ואנן קיי"ל כר' יוסי במס' שביעית פ"ט הל"ו שאחד עניים ואחד עשירים אוכלין אחר הביעור. והרמב"ם בפ"ו מהל' שמיטה ויובל ה"ג גורס אחד עניים ואחד עשירים אין אוכלין אחר הביעור כמוש"כ בדבריו הכ"מ. ועכ"פ יד עניים ועשירים שוה בפירות שביעית, בין לפני הביעור בין לאחר הביעור. וא"כ למה כתוב בגמ' וברמב"ם, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. הלא אין הם מתנה לעניים. וקשה לפרש שמ"מ כיון שגם העניים אוכלים יש להם על מי לסמוך בשמיטה כי אין אנו דואגים לעשירים כי אם לעניים. (ב) למה תלו מצות שביעית בחיוב בתרו"מ וכי חיוב שמיטה נובע מכח תרומות ומעשרות שבשאר השנים, ותלי תניא בדלא תניא. (ג) קשה שהרי הלשון הוה שנאמר בחגיגה, ביבמות ובחולין נאמר גם במשנה ידיים הנ"ל לענין עמון ומואב הפטורים משביעית לגמרי ובא לתת טעם למה חייבים במעשר עני, ולא במעשר שני. והוא: שיהיו עניי ישראל נסמכין עליה בשביעית. וממילא מוכח שגם אותם הכרכים שכבשו עולי מצרים ולא כבשו עולי בבל ג"כ פטורים מאיסור שביעית וחייבים במעשר עני לקט שכחה ופאה כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית, שהרי הגמ' בחגיגה ג' ב' וביבמות ט"ז שאמרו שם מה טעם הרבה כרכים כבשו עולי מצרים וכו' מביאה על הדין של עמון ומואב מעשרין מעשר עני בשביעית משמע דשניהם שוים לחייבם בתרו"מ ומעשר עני בשביעית.

ולדעת הרמב"ם לפי הנ"ל יוצא ההיפך, שעמון ומואב ותחום עולי מצרים הם שני הפכים. שעמון ומואב פטורים לגמרי מן השמיטה וחייבים במעשר עני בשביעית כדי שיסמכו עליהם עניים. ותחום עולי מצרים חייבים בשמיטה ופטורים בשביעית מן התרומות והמעשרות. ורק בשאר שני שבוע חייבים בתרו"מ.

נוסח שונה בפירוש המשניות להרמב"ם לפי התרגום החדש והתשובות והנה הנוסח שבפירוש המשניות של הרמב"ם שלפנינו בפ"ו מ"א משביעית אשר עליו מסתמך המל"מ בדבריו, ואשר נראית סתירה בין דבריו ביד החזקה לבין מש"כ בפירוש המשניות, אינו הנוסח הנכונה בדברי הרמב"ם. וכבר עמד על כך הרמב"ם בעצמו בתשובותיו לתלמידיו רבי אפרים ס"י קל"ו בהוצ' מקיצי נרדמים. וכתב שם שדבריו הראשונים בפירוש המשניות הם של ר' יצחק בן גיאת ז"ל במאור וחזר בו מזה הפירוש כדבריו בתשובה הנ"ל: "ועתה בזה הזמן כאשר הסבנו לראות ולדקדק בכל הלכה והלכה בחבורינו הגדול, נראה לנו פי' זאת המשנה ונתגלה טעמה בטעמיה דרבינו הקדוש ע"ה וכו' ועל זה העיקר אמרה המשנה שכל מה שקדש בקדושה ב' והוא אשר החזיקו עולי בבל הספיחים שלו אסורים ועבודתו אסורה, והוא ענין אמרם לא נאכל ולא נעבד, וכל מה שהחזיקו עולי מצרים בקדושה ראשונה ממה שלא החזיקו עולי בבל והוא מאמנה עד נחל מצרים באורך וברוחב עד הגבול אשר קדש עזרא והוא עד כזיב, כל זה הוא גרוע בקדושה, כי קדושה ראשונה קידשה לשעתה ולא קידשה לעתיד לבוא, ולכן ספיחין שלו מותרים, עם היותו אסור בעבודה. והוא אומרם וכל שהחזיקו עולי מצרים ועד הנהר ועד אמנה נאכל אבל לא נעבד וכו'.

ואכן בפירוש המשניות שבכתב יד החדש כפי שתורגם ע"י הרב קאפח בהוצאת מוסד הרב קוק ישנה נוסחא אחרת בפירוש המשניות התואמת לגמרי את דברי הרמב"ם ביד החזקה ובתשובה הנ"ל. שכן לאחר שמברר הרמב"ם בפירוש המשניות בריש פ"ו משביעית את איסור ספיחין שהוא מדרבנן הוא מפרש את דברי המשנה כלשוננו: אמר כל מה שהחזיקו בו עולי בבל מארץ ישראל והוא שנתקדש קדושה שניה, אסור לאכול הספיחים הצומחים באותה הארץ ואסור לעבוד אותה הארץ בשביעית, ושאר ארץ ישראל שלא נתקדשה קדושה שניה מותר לאכול הספיחים הצומחים בה ואסור לעבוד אותה הארץ. וכל שזולת ארץ ישראל מותר בעבודה וכן נאכל כל הצומח בה כלי שום איסור, עכ"ל הרמב"ם לפי הכת"י במהדורא ג' (עיי"ש בהערות הרב קאפח).

לפי נוסח אותנטי זה של הרמב"ם בפירוש המשניות (הנושא עליו הגושפנקא של הרמב"ם בתשובותיו שכתב שזהו הנוסח הסופי של, וחזר בו מהשיטה הקודמת שלו בפירוש המשניות) יוצא שאין כל ראיה מהרמב"ם שיש קדושת שביעית על הפירות בתחום עולי מצרים. אדרבה מסתבר לומר כהר"ש שמן האמור במשנה נאכל אבל לא נעבד, משמע שאין בהם קדושת שביעית ואינם חייבים בביעור, כמו שכתב המל"מ שכן צריך להיות לדעת הר"ש והוא הדין להרמב"ם וההוכחה היחידה, שיש קדושת שביעית על הפירות בתחום עולי מצרים, היא ממה שכתב הרמב"ם בפירוש המשניות כמו שמוכיח כן המל"מ הנ"ל, כי מדבריו ביד החזקה אין כל הוכחה לכך, אדרבה מכיון שהספיחין מותרים שם שמע מינה שאין עליהם, ולא על פירות האילן קדושת שביעית ולא גזור שם אלא איסור עבודת הארץ בלבד,

וכיזן שכך אינם הפקר ולכן חייבם בשמיטה בתרומות ומעשר עני שההפקר קשור לקדושת שמיטה שעל הפירות. וכל שיש עליהם קדושת שביעית הם הפקר ופטורים מן המעשרות. ובגבול עולי מצרים שאין עליהם קדושת שביעית אין הפירות תפקר ולכן חייבם בתרו"מ.

ברם לכאורה יש לנו הוכחה שבכל זאת יש חיוב ביעור על הפירות שגדלו בתחום כיבוש עולי מצרים, וש"מ שיש עליהם קדושת שביעית. שהרי בפ"ד מה' שמיטה ויובל ה' כ"ח כתב הרמב"ם עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם, וספיקי סוריא ועבר הירדן מותרין באכילה. לא יהיו ארצות אלו חמורין מארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים. עכ"ל. שמע מינה שעבר הירדן קדושתו פחותה מתחום כיבוש עולי מצרים כמוש"כ המל"מ שם, ומשמע נמי שעבר הירדן לא היה כלל בכיבוש עולי בבל, שאם לא כן למה כתב שבעבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם, ולא מן התורה, כמו בכיבוש עולי בבל. ואעפ"כ שנינו בשביעית פ"ט מ"ב שלוש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל, וכן פסק הרמב"ם בפ"ו מהל' שמיטה ויובל ה"ט.

אלמא שהביעור נוהג בעבר הירדן אע"פ שקדושתה פחותה מגבול עולי מצרים בלבד בא"י גופה. ואם נוהג שם ביעור משום שקדושת שביעית חלה על הפירות מעבר הירדן, כל שכן שקדושת שביעית חלה על איזור כיבוש עולי מצרים, שהרי הרמב"ם בעצמו קבע על עבר הירדן וסוריא "לא יהיו ארצות אלו חמורין מארץ ישראל שהחזיקו בה עולי מצרים".

יוצא איפוא לכאורה סתירה גלויה בשיטת הרמב"ם, לאחר שנתברר מדבריו בריש ה' תרומות שבתחום עולי מצרים אין קדושת שביעית על הפירות שלכן חייבים במעשרות, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. ועיי"ש במל"מ שהוכיח מדברי הר"ש ומהתוס' ביבמות ט"ז א' שבעבר הירדן ישנם שטחים שנכללו בתחום עולי בבל. מה שאין כן לדעת הרמב"ם ממנו ברור שכל עבר הירדן לא נכלל בתחום עולי בבל, לכן קדושתו פחותה מתחום עולי מצרים.

עבר הירדן לענין ביעור פירות שמיטה

הפתרון לבעיה זו היא שיטת הרמב"ם במשנה שביעית פ"ט מ"ב הנ"ל. שהרי הרמב"ם בפירוש המשניות כתב ועבר הירדן נחלק לג' חלקים שפלת לוד, הר שפלת של לוד, ומבית חורון עד הים וכ"כ ביד החזקה בפ"ו מהל' שמיטה ה"ט: עבר הירדן כולו שפלת לוד והר שפלת לוד ומבית חורון עם הים ארץ אחת עכ"ל. והנה ברור שלוד ובית חורון הם במרכז א"י מעבר לירדן מערבה, וכבר עמד על כך הכפתור ופרח בפרק מ"ח שכתב על דברי הרמב"ם: ודע שאין זה עבר הירדן שהוכיח ז"ל בפ"ד שאמר עבר הירדן שביעית נוהגת בה מדבריהם, וכ"כ להלן: ולוד מא"י היא והוא על כרחיך מעבר הירדן מערבה, במס' מע"ש לוד מן המערב. א"כ לשון המשנה תוכיח שעבר הירדן הנוכח בענין זה הוא מגוף ארץ ישראל, כמו גליל ויהודה ועל דרך הר"ם גם שבין יהודה וגליל שם לו עבר הירדן עכ"ל הכפתור

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

ופרת. וכבר הביא פירוש חדש ומופלא זה של הרמב"ם בתוספת רע"ק על המשנה במס' שביעית פ"ט הנ"ל, לאחר שהביא בשם ר"ת ביבמות דבעבר הירדן כבשו עולי בבל. ואת המל"מ הנ"ל בשם הר"ש הביא הגרע"א מפתח עינים להגאון החיד"א. המעתיק את דברי הכפתור ופרח שמעיד דעבר הירדן אינו עבר הירדן דסיחון ועוג אלא תאי עבר הירדן הוא מגוף א"י.

אמנם כבר תמה על הרמב"ם בכפתור ופרח עצמו מהתוספתא בשביעית פ"ו (ט) וכ"ה בירושלמי שם פ"ט הל"ב: איזה הר שבעבר הירדן תני רשב"א אומר כגון הרי מכוור וגדור ושפלתו חשבון וכל עריה אשר במישור דיבון ובמות בעל ובית בעל מעון וכן כיוצא בהן. וכל אלו המקומות הם בעבר הירדן מזרחה ממש. מ"מ ברור שהרמב"ם יש לו שיטה אחרת בזאת המשנה הן בפירוש המשניות שלו והן ביד התזקה, שעבר הירדן לענין ביעור הוא א"י בגדה המערבית של הירדן ונמצאים דבריו מדויקים מאד. שבאמת אין עבר הירדן כלול בכיבוש עולי בבל, ואין קדושתה למעלה מתחום כיבוש עולי מצרים. כמוש"כ הרמב"ם בפ"ד מהל' שמיטה הנ"ל. ואין בה קדושת פירות בשביעית כלל, לא לענין אכילה ולא לענין ביעור, כי אין נוהג בה ביעור ואין פירותיה הפקר בשנת השמיטה, כמו שמשמע לענין תחום עולי מצרים בפ"א מתרומות הנ"ל. ורק איסור עבודה בשמיטה נוהג בה מדבריהם והיתר ספיחין כתחום עולי מצרים. ועבר הירדן וסוריא מוכיחים לא רק על עצמם, כי אם גם על תחום עולי מצרים שאין על הפירות קדושת שביעית כלל, בניגוד לשיטת המל"מ בזה.

כל זה מתאפשר רק לאור זה שהוכחנו מתשובת הרמב"ם הנ"ל שחזר בו ממה שפירש מעיקרא בפירושו, לענין תחום עולי מצרים דנאכל אבל לא נעבד היינו שפירותיה אוכלין בקדושת שביעית. וגם הוא הולך לשיטתו שמפרש שעבר הירדן הכתוב לענין ג' ארצות לביעור אינו עבר הירדן מזרחה כי אם עבר הירדן מערבה שתוא במרכז הארץ, מסביב ללוד ובית חורון. אבל עבר הירדן מזרחה אין קדושת שביעית על הפירות וממילא אינם הפקר. לכן חייבם בתרומות ומעשרות בשביעית, כל זה ברור לדעת הרמב"ם.

השפעת שחרור צה"ל על קדושת גבול עולי מצרים

כעת לאחר שנתבררו ההבדלים בין אזור עולי בבל, שנתקדש לשעתה ולעתיד לבוא לכל דבר, לבין אזור עולי מצרים שלא נתקדש לעתיד לבוא, בכל הנוגע לעבודת הארץ לדעת רש"י וסיעתו, או שאין על הפירות קדושת שמיטה, אין עליהם מצוות ביעור ואינם הפקר בשנת השמיטה. עלינו לחזור לנושא העיקרי של מאמר זה מה דינם של שטחים אלו של עולי מצרים כיום לאחר שחרורם ע"י צה"ל. האם חזרו ממילא לקדושתם הראשונה, ודינם כיום כמו אזור עולי בבל מדאורייתא או מדרבנן. ורק בכח זה שאם נתנה במפורש שלא לקדש אותם כמו בזמן עולי בבל לא יתקדשו מאותם הטעמים או שמא אין בכיבוש שלנו כדי לקדש מחדש את הארץ שקדושתה הופקעה בחורבן בבל וגם אם נסכים להתחזיר קדושתם כמו בימי עולי מצרים לא

יתקדשו. ברור שאין זה נוגע למעשה, משום שאין כל סיבה לקדש אותם כעת גם אם היה בכוחנו לעשות זאת כאשר הגביאים בימי הבית השני לא קדשו. הדבר תלוי בשאלה אם הכיבוש של צה"ל נחשב לפי ההלכה ככיבוש רבים שאז הארץ מתקדשת מאליה כמו שנראה מדברי הרדב"ז על הרמב"ם בפ"א מהל' תרומות ה"ה, שכתב על כיבוש יהושע שהיתה לשעתה ולא לעתיד לבוא ונראה לדעתו לפי שלא קדשה בפה אלא בימי עזרא קדשה בפה. משמע מדבריו שקדושת הארץ הבאה בכח הכיבוש עצמו, אינה קדושה עולמית ומשבטל הכיבוש בטלה קדושה. אבל קדושת פה יחד עם הכיבוש, היא קדושה עולמית. ואע"פ שמהכ"מ בפ"ו מהל' בית הבחירה הל' ט"ז לא משמע כן. אלא סובר שהעדיפות של הקדושה שבימי עזרא לא היתה בגלל קדושת פה שלא היתה בימי יהושע בן נון. אלא שקדושה הבאה מכח חזקה עדיפה על קדושה הבאה מכח כיבוש. משמע בכל זאת מדבריו ששניהם כאחד לא היו זקוקים לקדושת פה. ואז גם כבושו של צה"ל כיום אם היה זה כיבוש רבים, היה בכחה לקדש מחדש את האזורים של עולי מצרים שקדושתן הופקעה בהבטל הכיבוש הראשון. כמו שכתב הרמב"ם בהל' תרומות ובהל' בית הבחירה הנ"ל.

האם קדושת הארץ בכיבוש רבים באה מאליה

אולם יש לומר שאין הדברים הללו אמורים שקדושת הארץ חלה מאליה, אלא בכיבוש ולא בחזקה. אע"פ שחזקה עדיפה לדעת הרמב"ם, אין עדיפות זו אלא כשמקדשים את הארץ יחד עם החזקה. אע"פ שלא נראה כן מלשון הרמב"ם בהל' בית הבחירה הנ"ל שכתב וכיון שעלה עזרא וקדשה לא קדשה בכיבוש אלא בחזקה שהחזיקו בה. משמע שאין הבדל מעשי בין נוהג הקידוש ע"י כיבוש לבין חזקה ששניהם שווים מבחינת הנוהל בפה או ממילא, וההבדל ביניהם הוא רק באורך זמן תקפה של הקדושה שקדושה הבאה מכח כיבוש אינה אלא לשעתה כל זמן שהכיבוש קיים, אבל קדושה הבאה בכח חזקה היא גם לעתיד לבוא.

ברם מהתוס' במס' יבמות דף פ"ב ב' בד"ה "ירושה" משמע לכאורה שקדושת הארץ אינה באה ממילא, אלא יש לקדש אותה בפועל ואפשר שלא לקדש אותה, אבל מ"מ אין משום ראיה על נורג הקדושה אם זה בפה או ממילא, כי גם אם הקדושה באה ממילא בכח הכיבוש כשיטת הרדב"ז, ברור שכל שאין העם מעוניין בהקדשת הארץ אין קדושת הכיבוש חלה בעל כרחם. וזהו מה שכתבו שם בתוס': וכמו שהניחו במקצת היו רשאים להניח הרבה יותר או שמא הכל אם היו רוצים, ואע"פ כן חייבו עצמם מאליהם וקדשו וכיון שקדשו קדשה מן התורה עכ"ל התוס'.

לפי שיטה זו שקדושת הארץ באה מאליה אם הקדושה לפי רצון העם, נשאלת השאלה האם הכיבוש של צה"ל נחשב כיבוש רבים מבחינת ההלכה, כי הרי כתב הרמב"ם בפ"א מהל' תרומות ה"ב: א"י האמורה בכל מקום היא בארצות שכבשן מלך ישראל או נביא מדעת רוב ישראל וזהו הנקרא כיבוש רבים וכו'. והבעיה היא

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

כיון שאין לנו מלך ולא נביא שמא אין הכיבוש בר תוקף מבחינת ההלכה, לענין קדושת הארץ הבאה מכח כבוש רבים.

בכל מקום שצריכים רוב ישראל אין הולכים אלא יושבי א"י
כמו כן מתעוררת הבעיה של רוב ישראל, האם צריכים לדעת הרמב"ם רוב כל העם
כלל היהודים בגולה, או שמא מספיק רוב אלו שבא"י, כמו שמצינו במס' הוריות דף
ג' א: אמר רב אסי ובהוראה "הלך אחרי רוב יושבי ארץ ישראל". וכן פסק
הרמב"ם בפ"ג מהל' שגגות ה"ב: "ואין משגיחין על יושבי חוץ לארץ שאין קרוי
קהל אלא בני ארץ ישראל". ומכיון שהגמ' לומדת זאת מהמקרא של חנוכה המקדש
אצל שלמה "ויעש שלמה בעת ההיא את החג קהל גדול מלבוא חמת עד נחל
מצרים" וגו'. שמע מינה הני הוא דאיכרי קהל אבל הנך לא איכרי קהל, ובירושלמי
הוריות פ"א הל"ב למדו מזה: לראייה הילכו מלבוא חמת עד נחל מצרים. ובין
שהכוונה היא ג"כ להוראה של ב"ד הגדול או של ראייה ממש כמו שפירשו המפרשים,
יש ללמוד מזה שבכל מקום שזקוקים לרוב ישראל, אין הולכין אלא אחר בני ארץ
ישראל, ואין משגיחים על יושבי חו"ל, כמו שכתב הרמב"ם לענין הוראה, וכיון
שמלחמות צה"ל היו על דעת רוב יושבי ארץ ישראל נקרא כיבוש רבים.

כל ממשלה או שלטון יהודי השופט על דעת רוב ישראל מקבלים סמכות
של מלך

באשר לבעיית המלך שהזכיר הרמב"ם בריש הלכ' תרומות שהוא תנאי למלחמה
ולכיבוש רבים הגה בפרק ה' מהלכות מלכים הל"ו כתב הרמב"ם: כל הארצות
שכובשין ישראל במלך עפ"י בית דין, הרי זה כבוש רבים והרי היא כא"י שכבש
יהושע לכל דבר והוא שכבשו אחר כבוש כל א"י האמורה בתורה. הרי לנו, תנאי
נוסף שזה יהיה על פי בית דין שהוא בודאי ב"ד הגדול.

ויש לומר שבהלכות תרומות הרי מדבר הרמב"ם במלחמת מצוה דהיינו בכיבוש
א"י עצמה שאז אין צורך בב"ד הגדול כמבואר ברמב"ם בפ"ה מהל' מלכים ה"ב:
מלחמת מצוה אינו צריך ליטול רשות בית דין אלא יוצא מעצמו בכל עת. אבל בהל'
מלכים הל"ו שם מדבר הרמב"ם כשכובש שאר ארצות מחוץ לגבול ישראל והוא
מסתמך על הפסוק בסוף עקב "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה" —
ודרשו שם בספרי פיסקא ג"א: הרי שכבשו חו"ל מגין שמצות נוהגות שם וכו',
לכן מזכיר שם הרמב"ם עפ"י ב"ד כמו ששינו בריש סנהדרין ואין מוציאין
למלחמת הרשות אלא עפ"י ב"ד של ע"א. וכן פסק הרמב"ם בפ"ה מהל' מלכים ה"ב
הג"ל. ובנידון דין מדובר בתוך גבול א"י המובטחת ואשר היתה בגבול עולי מצרים
בודאי שאין צורך לרשות ב"ד הגדול כדי לשחררה בשלישית. אבל מלך משמע
שצריך גם במלחמת מצוה.

וי"ל כי כבר נתבאר אצלינו עפ"י המקורות שלענין זה אין צורך במלך ממש,
אלא כל ממשלה השלטת לפי רצון העם זוכה לזכויות מלכות בכל הנוגע לייצוג העם,

והיא רשאית לצאת למלחמה וכל מה שנכבש על ידה נחשב מבחינת ההלכה ככיבוש רבים מאחר שזה על דעת כל ישראל היא שלטת בכח העם היישוב בציון. וכן משמע מדברי החזון אי"ש זצ"ל בסוף מס' עירובין ליקוטים קי"ב סי' ו' שכתב לענין ד' דברים שפטרו במחנה היצא למלחמה: "דאין דין מחנה אלא במלחמת כל ישראל ע"פ מלך ושופט שבדור או עפ"י סנהדרין במלחמת רשות" משמע שגם שופט סג' במלחמת מצוה. אלא שיש עוד לברר את סוגי מלחמת מצוה לדעת הרמב"ם ואכ"מ לזה.

וכבר קבע מרן הגר"ה קוק זצ"ל בספרו "משפט כהן" שמלך הנזכר בחלכות אלו ברמב"ם בתלמוד אין הכוונה למלך ממש, אלא כל שלטון חוקי עפ"י התורה השולט בגינוני ממשלה על דעת הצבור והעם, מקבל את כל אותן הסמכויות של מלך בישראל בכל הנוגע להנהלת העם בארצו.

לכן דינה של מלחמה זו כדין מלחמת מצוה וכבושיו של צה"ל באזורי א"י המובטחת נידון ככיבוש רבים. ויצא לכאורה שכל האזורים שהיו כלולים בקדושה ראשונה בגבול עולי מצרים, אע"פ שלא היו בגבול עולי בבל, והופקעה קדושת הארץ בחורבן בבל, חזרה כעת קדושתה עם שחרור הארץ מחדש ע"י צה"ל. אבל זהו רק לשיטות הפוסקים הסוברים שהכיבוש של רבים עצמו גורם לקידוש הארץ, ואין צורך לקידוש מיוחד בפה ע"י ב"ד או המלך. לדידם יש לדון את א"י כולה שהיתה כלולה בגבול עולי מצרים כדין האזור של עולי בבל שקדושתה מן התורה.

הממשל הצבאי על האזורים המשוחררים מעכבים את חדוש קדושת הארץ בגבול עולי מצרים

ברם כל זה בתנאי שכיבושו של צה"ל במלחמת ששת הימים היה על מנת לשחרר את הארץ מידי האויב, ולהשאירה בידינו. שאז לפי הרמב"ם, דיו בכיבוש עצמו כדי לחזור ולקדש את גבול עולי מצרים, ולהחיל עליה את דינה וקדושתה של תחום עולי בבל, לכל המצוות התלויות בארץ. אבל מכיון שהאזורים החדשים מוחזקים בידינו תחת ממשל צבאי, ועפ"י האמנה הבינלאומית ביחס לשטחים מוחזקים, שמא אין בכוח כיבוש זה לקדש את הארץ כמו כיבוש רבים על דעת ישראל. והראיה לכך היא שאין מחילים על אזורים אלו את החוק של מדינת ישראל, אלא חיים עדיין לפי החוקים של מדינות האויב ששלטו עליהם לפני מלחמת ששת הימים.

ומכיון שהתנאי לקידוש הארץ הוא שיהיה "כיבוש רבים", וכיבוש רבים הוא רק אם נעשה ע"י מלך ישראל (או מלכות ישראל כנ"ל) "מדעת רוב ישראל" כמו שקבע הרמב"ם בהל' תרומות, הרי הדבר תלוי בדעת רוב ישראל בא"י ובהחלטתם. שאם הסכימו לכבוש ולשחרר את השטח עבור ישראל, והוא נכבש לפי הסדר של התורה, חלה עליו קדושת א"י לכל דבר. אבל אם לא היתה דעת רוב ישראל לשחרר את השטח עבורנו, כי אם לתחזיק ולנהל אותו, ולא לספח אותו לא"י המוחזקת בידינו, אין בכוח הכיבוש הזה לקדש את השטח המשוחרר.

קדושת אזור עולי מצרים לאחר מלחמת ששת הימים

לכן ברור שהאזורים המשותחררים במדה שהם בתוך גבול עולי מצרים, ואינם כלולים בגבול עולי בבל, תלויה קדושתם המחודשת לענין תחולת חובת המצוות התלויות בארץ עליהם, בנו. דהיינו ברוב העם היושב בארץ, (כי אין הולכים בזה אחר יושבי חו"ל כנ"ל). ואין הדבר נקבע בזמן הכיבוש, אלא בכל עת אשר תחלטה כזאת תבוא מצד הממשלה על דעת העם, תתקדש הארץ מחדש בגבול עולי מצרים, בכוח החזקה שלנו שהיא יותר יעילה מאשר כח כיבוש. חזקה זו יכולה להתבצע ע"י התנחלות יהודית באזורים המשותחררים, שכוחה עדיף לענין קדושת המקום מאשר כיבוש כמוש"כ הרמב"ם בהלכות תרומות פ"א ובפ"ו מהל' בית הבחירה הנ"ל, שקדושת הבאה ע"י כיבוש אינה אלא לשעתה ולא לעתיד לבא, וקדושה הבאה מכח חזקה והתנחלות שאחריה קדשה לשעתה ולעתיד לבא כמו קדושת עזרא בגבול עולי בבל.

לכן, אע"פ שבזמן שחרורו של צה"ל אח האזורים שמחוץ לגבול עולי בבל ובתוך גבול עולי מצרים, לא נתקדשו ממילא, משום שלא הוחל עליה חוק המדינה, כי אם חוק הממשל הצבאי. יכולה החזקה וההתנחלות שתבוא אחרי כן, (אם תהיה על דעת רוב ישראל שבארץ) ותחיל את קדושת א"י על כל השטחים המשותחררים. אלא שמכל מקום אין אזורים אלו מקודשים משום כבושם שבימי עולי בבל אמרו והניחם מלקדש לדעת רש"י או והניחום בפטור הראשון של שמיטה חייבום בתרו"מ לדעת הרמב"ם, כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית. אין כל סיבה לומר שבזמן הזה לא נהג כן ושלא נדאג לעניים בשמיטה, אלא בודאי שגם אם יש בכח הכיבוש של צה"ל לקדש, אין לקדשו מחדש. כדי שיסמכו עליהם עניים בשביעית אע"פ שטעם זה אינו נוהג כ"כ כיום אין לשנות ממנהג הנביאים.

חבורה ומשפחה דומין לכיפת אבנים אתה נוטל ממנה אבן אחת וכולה מתרועעת.

(ירוש' מק' ג' ז')